הלכה · משנה תורה · מפרשים · קרית ספר · ספר נזיקין

קרית ספר על משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת נפש

רבי משה ב"ר יוסף מטראני [המבי"ט]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

קרית ספר על משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת נפש

רבי משה ב"ר יוסף מטראני [המבי"ט]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/קרית-ספר-על-משנה-תורה-הלכות-רוצח-ושמירת-נפש/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה 39-202611200317v של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
הלכה א 5
הלכה ד 5
הלכה ה 5
הלכה י 6
הלכה יב 7
הלכה יג 7
הלכה יד 7
פרק ב 7
הלכה א 7
הלכה ו 8
הלכה ז 8
הלכה י 9
הלכה טו 9
פרק ג 9
הלכה א 9
הלכה ד 10
הלכה ח 10
הלכה ט 10
פרק ד 11
הלכה א 11
הלכה ג 11
הלכה ו 12
הלכה ח 12
הלכה י 12
פרק ה 13
הלכה א 13
הלכה ב 13
הלכה ג 13
הלכה ה 13
הלכה ז 14
הלכה י 14
הלכה יא 14
הלכה יב 15
פרק ו 15
הלכה א 15
הלכה י 16
הלכה יא 16
הלכה יד 16
פרק ז 17
הלכה א 17
הלכה ב 17
הלכה ג 17
הלכה ד 17
הלכה ה 17
הלכה ו 18
הלכה ז 18
הלכה ח 18
הלכה ט 18
הלכה יג 19
פרק ח 19
הלכה א 19
הלכה ח 20
הלכה ט 20
הלכה יא 20
פרק ט 20
הלכה א 20
הלכה ד 21
הלכה ו 22
הלכה ח 22
הלכה ט 22
הלכה יא 22

הלכה יב 23
פרק י 23
הלכה א 23
הלכה ב 23
הלכה ג 23
הלכה ה 24
הלכה ו 24
הלכה ט 24
הלכה י 24
פרק יא 25
הלכה א 25
הלכה ג 25
פרק יב 26
הלכה א 26
הלכה יב 26
פרק יג 26
הלכה א 26
הלכה ג 27
הלכה ה 27
הלכה ו 27
הלכה ז 27
הלכה ח 27
הלכה ט 28
הלכה יא 28
הלכה יג 28

פרק א

הלכה א

אזהרת רפה שלא לרצוח דכתיב לא תרצח ומיתתו בסייף דכתיב נקם ינקם גבי עבד ואמרינן פרק ד' מיתות דף נ"ב נקימה זו איני יודע מה הוא כשהוא אומר והבאתי חרב נוקמת נקם ברית הוי אומר נקימה זו סייף ולא תימא דתוקעה בבטנו או בגרונו דכתיב לפי חרב פיפיות של חרב ב' צדדין מכאן ומכאן כדכתיב חרב פיפיות אלמא תרי נינהו ולא תימא נמי דעביד ליה גיסטרא דכתיב ואהבת לרעך כמוך ברור לו מיתה יפה אשכחן עבד כנעני דשייך במצוות שהאשה נוהגת בהן וקל וחומר לבן חורין ולמ"ד חנק נפקא ליה מדכתיב ואתה תבער הדם הנקי וגו' הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה מה היא בסייף ומן הצואר אף שופך דמים ולא תימא ממול עורף כעגלה דבעינן מיתה יפה כדאמרינן. מצוה ביד גואל הדם כדא' פרק נגמר הדין דף מ"ה גואל הדם הוא ימית את הרוצח מצוה ביד גואל הדם ומנין שאם אין לו גואל שבית דין מעמידין לו גואל שנאמר בפגעו בו מכל מקום. וכל הראוי לירושה הוא גואל הדם. אם היה בן לנהרג על יד אביו הורג אבי אביו כדאמרינן בספרי זוטא הרי מי שהרג בנו מנין שבנו מותר בו תלמוד לומר גואל הדם הוא ימית דבנו הוא גואל קרוב ומינה דאי הרג בנו אין אחיו הורג את אביו דאינו גואל קרוב אצל אביו אלא בית דין ממיתין ובפרק אלו הן הגולין דף י"ב תני חדא אב שהרג את בנו נעשה לו גואל הדם ואוקמי' בבן בנו ואחד הזכר ואחד הנקבה בגאולת דם:

הלכה ד

אזהרת רפו שלא ליקח כופר מנפש רוצח להצילו אפי' ברצון גואל הדם דכתיב ולא תקחו כופר לנפש הרוצח ותניא בספרי יכול כשם שנותנין כופר למומתין בידי שמים כדכתיב אם כופר יושת עליו כך יהו נותנין למומתין בידי אדם תלמוד לומר ולא תקחו כופר ומשמע מינה דהתם דלוקח כופר בעל האשה והכא לא יקח כופר היורש ואין דבר שהקפידה תורה כשפיכות דמים כדכתיב ולא החניפו את הארץ וכך דרשו התם בספרי.

הלכה ה

רוצח שהרג בזדון אין ממיתין אותו העדים עד שיביאהו לב"ד והיא **אזהרת רפז** כדכתיב ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט והוא הדין לכל מחוייבי מיתה כדאמ' פרק אלו הן הגולין דף י"ב ואם היה רודף אחר חברו להרגו מצילין הנרדף אחר התראה אפילו בנפשו של רודף:

מצות קצח להציל הנרדף דכתיב וקצותה את כפה וגו' וכדאמ' פרק בן סורר דאף על גב דאתיא בקל וחומר מנערה מאורסה דאף על פי שאינו בא אלא לפוגמה ניתן להצילו בנפשו של רודף כדכתיב ואין מושיע לה הא יש לה מושיע מושיעה בכל דבר שיכול דמדקאמר אין מושיע מכלל דבעינן תשועה רודף אחברו להרגו על אחת כמה וכמה וכי עונשין מן הדין היקשא הוא דכתיב כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו וגו' מקיש רוצח לנערה מאורסה וכו' כדאיתא התם ואם יכולין להציל באחד מאיבריו עושין כדתנן פרק המניח דף כ"ח וקצותה את כפה ממון וכו' כשיכולה להציל בדבר אחר שאין בו סכנת נפשות כמבושיו אבל אינה יכולה להציל על ידי דבר אחר נעשית כשליח ב"ד כיון שבעלה מוכה כל שעה כדכתיב מיד מכהו הויא מצילה מיד הרודף בנפשו ותניא בספרי אין לי אלא במבושיו מנין לרבות כל דבר שיש בו סכנת נפשות ת"ל והחזיקה מכל מקום וקצותה את כפה מלמד שחייב להצילה בכפה מנין שאם אינו יכול להציל בכפה יציל בנפשה תלמוד לומר לא תחוס:

אזהרת רפח שלא לחוס על הרודף כדכתיב לא תחוס עינך ומותר לחתוך העובר שבמעי המקש' לילד שהוא כרודף אחריה להורגה ואם יצא ראשו אין דוחין נפש מפני נפש וכדתנן פרק ו' דאהלות ומייתי לה פרק בן סורר דהוה ליה כילוד ואין דוחין נפש מפני נפש ואף על גב דרודף הוא שאני הכא דמשמיא הוא דרדפי לה לאימיה כדאיתא התם והוא הדין לכל העריות ולזכור שמצילין אותם בנפש.

הלכה י

הרודף בנערה מאורסה דאיכא עבירה ופגם אבל לא למחלל שבת ועובד עבודה זרה עד שיביאוהו לבית דין כדאמר' לעיל וכדתנן בבן סורר דף ע"ב ואמרינן בגמרא מנא הני מילי דכתיב ולנערה לא תעשה דבר וגו' כי כאשר יקום איש וגו' כי בשדה מצאה צעקה וגו' ואין מושיע לה וגו' הא יש לה מושיע וגו' נער זה זכור שמצילין אותו נערה זו נערה מאורסה דנער כתיב וקרינא נערה נדרש מקרא ונדרש מסרת נער להביא את הזכור נערה כמשמעה חטא אלו חייבי כריתות מות אלו חייבי מיתות בית דין וצריכי דאי כתב רחמנא נער משום דלאו אורחיה ליבעל ואיכא בושת גדול ובזיון אבל נערה דאורחא אימא לא ואי כתב נערה משום דקא פגים לה בבתולין ומגנה על בעלה אבל נער אימא לא ואי כתב הני משום דהאי לאו אורחיה והאי קא פגים ליה אבל שאר עריות דאורחיהו ולא נפיש פיגמיהו כארוסה שחביבה ויעלת חן על ארוסה ועכשו מתגנה עליו לא מיפגמן כולי האי אפילו בתולות פניות וכן נשואות בעולות אימא לא כתב רחמנא חטא ואי כתב רחמנא חטא הוה אמינא אפילו חייבי לאוין כתב רחמנא מות ואי כתב רחמנא מות

הוה אמינא חייבי מיתות בית דין אין כריתות לא וליכתוב חטא מות דאיתרבו כריתות ומיתות בית דין ולא ליכתוב נער נערה אין הכי נמי אלא חד למעוטי עבודה זרה דס"ד תיתי בק"ו דפגים הדיוט ניתן להצילו בנפשו פגם גבוה לא כל שכן וחד למעוטי בהמה דדמי לעריות.

הלכה יב

רדף אחר ערוה והערה בה אף על פי שלא גמר ביאתו אין ממיתין אותו עד עמדו בדין דמשעת הערה דפגמה איפטר מקטלא אמרה הניחוהו כדי שלא יהרגני אין שומעין לה כרבנן דרבי יהודה דאפיגמ' קפיד רחמנא כדאיתא התם דע"ג.

הלכה יג

כל היכול להציל אחד מאבריו והרגו הרי זה חייב מיתה ואין בית דין ממיתין אותו כרבי יונתן בן שאול דף ע"ד דכתיב כי ינצו אנשים ובמצות שבמיתה דניתן להצילו בנפשו הכתוב מדבר ואפילו הכי אמר רחמנא לא יהיה אסון בו ענוש יענש דמי וולדות אי אמרת בשלמא יכול להציל באחד מאיבריו לא ניתן להצילו בנפשו היינו דמשכחת דיענש כשיכול להציל באחד מאיבריו דהא לא ניתן להרגו הילכך אין כאן מיתה ויענש אלא אי אמרת יכול להצילו באחד מאיבריו יכול להציל בנפשו היכי משכחת לה דיענש הא רודף הוא וניתן להצילו בנפשו וכו' כדאיתא התם:

הלכה יד

אזהרת רפט שלא לעמוד על דם דכתיב לא תעמוד על דם רעך וכל היכול להצילו ולא הציל עובר על לאו זה וכן הרואה חברו טובע בנהר או לסטים באים עליו או כיוצא מדברים אלו שראה שהיו מסבבים מיתה לחברו ויכול להציל ולא הציל עובר על לאו זה ובטל מצות עשה שהיא וקצותה את כפה כדאמ' לעיל ועבר ג"כ על ולא תחוס עינך בשלא רצה להציל בנפשו של רודף כדאמרינן לעיל:

פרק ב

הלכה א

ההורג חברו מכל מקום חייב הרג אבל שוכר או שולח אחר להרגו או כפתו לפני הארי וכיוצא בזה וכן הורג עצמו עון הריגה בידו וחייב מיתה לשמים ואין בהם מיתת ב"ד כדכתיב שופך דם האדם וגו' זה ההורג בעצמו את דמכם לנפשותיכם אדרוש זה ההורג את עצמו מיד כל חיה אדרשנו זה המוסר חברו לפני חיה מיד האדם מיד איש אחיו וגו' אדרוש את נפש האדם זה השוכר אחרים להרוג בפי' נאמר בשלשתם לשון דרישה

שדינה מסור לשמים ואם רצה המלך להרגם או ב"ד לפי הוראת שעה יש להם רשות. ומכל מקום ב"ד מצווין לצערם כדי לאיים על שאר הרשעים המסבבים להרוג אויביהם.

הלכה ו

אחד ההורג את הגדול או את הקטן בן יומו שכלו לו חדשיו נהרג או גולה אם היה בשגגה כדתנן פ' יוצא דופן דמ"ד תינוק בן יום אחד וכו' ההורג חייב ובגמרא דכתיב איש כי יכה כל נפש מ"מ והאי קרא כתיב (בפרק אמר) [בפ' אמור] ובריש הנחנקין דריש מדכתי' באלה מסעי כל מכה נפש ואמרי' איצטריך למכתב כל מכה איש ואיצטריך כל מכה נפש דאי כתב רחמנא מכה איש הוה אמינא איש דבר מצות אין קטן לא ואי כתב כל מכה נפש ה"א אפילו נפל בן ח' דאף על גב דמחייב קרא דמי וולדות ולא מיתה ה"א גזרת הכתוב היא היכא דלא נתכוון לוולדות א"נ נהי דהוה מיחייב אנפל אחר שנולד קודם שנולד לא להכי איצטריכי תרי קראי כמו שכתבו בתוספתא ריש הנחנקין ואחד זכר ואחד נקבה דבכלל נפש הויא ואיכא נמי התם ספרים שכתבו בהם איש דבר מצות אין אשה לא להכי כתב נפש דאף על גב דהשוה הכתוב אשה לאיש ה"מ בפרשה שנאמרה בלשון זכר אבל היכא דכתיב איש בהדיא ממעטינן אשה כמו שפי' בתוספות סוף פרק ד' מיתות גבי מקלל אביו ובמכילתא דריש בהדיא הכה את האשה ואת הקטן מנין ת"ל ואיש כי יכה כל נפש אדם וגו'.

הלכה ז

אחד ההורג את הבריא או אפילו את הגוסס נהרג עליו ואם היה גוסס בידי אדם כגון שהכוהו עד שנטה למות ההורג אין ב"ד ממיתין אותו כרבנן דפליגי ארבי יהודה בן בתירא פרק הנשרפין דף ע"ד דדרשינן ואיש כי יכה כל נפש אדם עד דאיכא כל נפש לאפוקי היכא דהכוהו קודם והיה גוסס אלא שלא היה טרפה מההכאות ואף על גב דרוב גוססין למיתה כיון שהקילה תורה על המכה שחובשין אותו וכדדרשינן מדכתיב ונקה המכה משום דזימנין דאומדין למיתה וחי והילכך כיון שבא א' והרגו פטור והא אשכחן נמי גוסס בידי שמים דנחשב כחי לחייב ההורגו אף על גב דרוב גוססין למיתה דהכל מודים בגוסס בידי שמים דחייב משום דלא איתעביד ביה מעשה ברישא והרי הוא כחי אבל גוסס בידי אדם איתעביד ביה מעשה ברישא. וההורג את הטריפה פטור מדיני אדם ואפילו למ"ד טרפה חיה סופו למות בחבלה זו וכיון דניכרין חתיכת סימנין או הנקב גברא קטילא חשבינן ליה וטרפה שהרג בפני ב"ד חייב דכתיב ובערת הרע מקרבך והרי ראוהו שהרג ושלא בפני ב"ד פטור דהויא לה עדות שאי אתה יכול לקיים בה דין הזמה

שאם הוזמו אין נהרגין דגברא קטילא בעו למיקטל וכדא' התם דף ע"ח וכל עדות שאין יכולין להזימה אינה עדות בדיני נפשות כדא'.

הלכה י

ההורג עבד כנעני נהרג עליו כדתניא במכילתא וכי יכה איש את עבדו אף עבדו ואמתו היו בכלל מכה איש ומת אלא שהכתוב מוציאו מכללו להקל על בעליו בדין יום או יומים אבל גוי וגר תושב פטור דכתיב איש על רעהו להוציא גר תושב דלאו רעהו הוא ועבדו מפני שיש לו רשות להכותו אם הכהו הכאה שיש בה להמית ועמד כ"ד שעות אינו נהרג עליו אם מת אחר כך כדכתיב אך אם יום או יומים יעמוד לא יוקם כי כספו הוא ודרשינן במכילתא יום או יומים שהוא כיומים ויומים שהוא כיום והיינו מעת לעת ואם הכהו בסכין או באבן או באגרוף ואמדוהו למיתה ומת יראה לרב ז"ל שחייב אפילו מת אחר שנה דלא נתנה תורה רשות להכותו אלא בשבט וכיוצא בו כדכתיב ואת אמתו בשבט לא מכת רציחה.

הלכה טו

המוכר עבדו ופסק עם הקונה שישמשנו ל' יום אינו בתורת יום או יומים דפליגי ד' תנאי פרק החובל דף נ' ונקטינן כרבי אלעזר דסוגיא דשמעתא אזלא כוותיה וכתי' כי כספו הוא כספו המיוחד לו וזה אינו תחתיו וזה אינו כספו וכן חציו עבד וחציו בן חורין ועבד של שני שותפין אינם בדין יום או יומים שאינו לאחד מהם כספו המיוחד לו כדאמרינן התם גבי ראשי איברים דאינו יוצא לאחד מהם:

פרק ג

הלכה א

המכה את חברו בזדון באבן או בעץ והמיתו אומדין אם ראוי להמית אותו חפץ באבר זה או לא דכתיב ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו או בכלי עץ יד הכהו ודרשינן בספרי לפי שהוא אומר וכי יריבון אנשים וגו' שומע אני שאם יכנו בין בדבר שהוא כדי להמיתו בין שאינו כדי להמיתו ת"ל ואם באבן יד מגיד שאינו חייב עד שיכנו בדבר שהוא כדי להמיתו ומדכתיב אשר ימות בה משמע שאומדין מקום המכה כמו שאומדין החפץ וכך אומדין כח ההכאה דכתיב באבן יד מכאן שמשערין כח היד וכן משערין המכה עצמה וכח ההורג וכח הנהרג וכל כיוצא בזה דכתיב אשר ימות בה במיתתו של זה משערין כל סבותיה כדאמ'.

הלכה ד

כלי ברזל לא נתנה בו תורה שיעור דכתיב ואם בכלי ברזל הכהו ומת רוצח הוא ודרשינן פרק הנשרפין דף ע"ו גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהברזל ממית בכל שהו לפי' לא נתנה בו תורה שיעור דלא נאמרה יד בברזל כאבן וכלי דכתיב ואם באבן יד בכלי עץ יד דמשמע שיש בו מלא אחיזה דבעיא שיעורא אבל בברזל כתיב ואם בכלי ברזל הכהו ומת ולא כתיב יד משמע כל דהו ממית ע"י תחיבה שתוחב לו מחט בוושט או בלבו והני מילי דברזיה מיברז כלומר דרך חידוד אבל לארכו דרך הכאה שיעורא בעי וכדאיתא התם ואם הכהו בלא כלי והמיתו כגון בידו וכיוצא בזה משערין במה שהרגו וכוחו ועל אבר שהכהו וכח הנהרג וכדדרשינן בספרי או באיבה הכהו בידו ומת לפי שהוא אומר ואם בכלי ברזל ואם בכלי וגו' אין לי אלא שהרגו באלו דחפו חנקו בעטו מנין ת"ל הכהו בידו וימת מות יומת המכה מכל מקום ואע"פ שנאמר בידו הצריך הכתוב להיות ההכאה באיבה מכלל שמשערין כח ההכאה ומני' שמשערין גובה המקום שדחפו דכתיב ואם בשנאה יהדפנו וכדדרשינן בספרי.

הלכה ח

אחד המכה את חברו באבן או בעץ או בגוש עפר ומלח וכיוצא בזה דכתיב אשר ימות בה כל שהוא ראוי להמית והכובד הוא שממית וכדדרשינן בספרי ובסנהדרין.

הלכה ט

הדוחף חברו למים או לאש ואינו יכול לעלות משם או שעשה בו מעשה שאינו יכול להנצל מן הרעה שהביא עליו עד שימות הרי זה נהרג דהוי כמי שחנקו בידו אבל גרם שבא עליו רעה אין ממיתין אותו כיון שלא הביא הוא הרעה עצמה ודורש דמים ידרוש דמו וכדתנן להו פרק הנשרפין דף ע"ו ובגמרא כבש לתוך האור ואינו יכול לעלות מנ"ל דאמר קרא או באיבה לרבות המצמצם דהיינו כובש שמצמצמו שם שלא יקום ואמרינן התם כפהו בחמה ובצנה ומת חייב סוף חמה לבוא שלא היתה שם בשעה שכפהו אבל סופו לבוא כאן וסופו למות דגרמא הוא ודינו מסור לשמים דלא רבי רחמנא מצמצם אלא במקום שהתחיל בו ההיזק כבר וכן דחפו לבור וסולם בבור או זרק חץ והיה תריס בידו ואחר כך התיר את הסולם או את התריס מידו פטור. זרק אבן בכותל חזרה לאחוריה כחו היה וחייב וכגון המשחקין בכדור כדאמ' התם בע"ז דסתמא כמה דעיילי ומקרבי לכותל בשעה שזורקין מינח ניחא ליה כדי שתחזור הרבה הלכך בציר מד' אמות לא ניחא ליה דתיזיל וכדאיתא התם. זרק אבן למעלה הלכה לצדדין והרגה חייב דאכתי כחו הוא אלא שהוא כח כחוש וכדאיתא התם וכן כפתיה לחבריה ואשקיל עליה בדקא דמיא

בכח ראשון גירי דידיה הוא כזורק בו חץ אבל בכח שני שלא נפלו המים מיד בצאתן מגדרותיהן עליו אלא לאחר מכאן הלכו על המקום שהוא שם גרמא הוא ולא כחו:

פרק ד

הלכה א

המתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתת ב"ד ומן התשלומין ומגלות כרבי שמעון במתניתין דף ע"ט ובגמרא מ"ט דרבי שמעון דכתיב וארב לו וקם עליו עד שיתכוין לו וארב לו קרא יתירא הוא כיון דכתיב וכי יהיה איש שונא לרעהו וקם עליו ואם נתכוון להכותו על מתניו באבן שזרק והלכה על לבו ומת אם היה בה כדי להמית על מתניו חייב ואם לאו פטור כדתנן התם וכן כל כיוצא בזה.

הלכה ג

המכה את חברו באבן או באגרוף ואמדוהו לחיים נותן ה' דברים ונפטר אפילו מת אחר כך מחמת המכה דרבנן דרשי ליה לקרא לאמדוהו לחיים ומת והכי משמע ולא ימות אם אמדוהו תחלה שלא ימות אפילו מת לאחר מכאן שבתו יתן האומד שאמדוהו לכמה חליו עולה ושבת וריפוי כשאמדוהו תחלה לחיים כדאמרינן וכדתניא התם דף ע"ח אמדוהו לחיים אין אומדין אותו למיתה לומר טעינו באומד ראשון ולחייבו לזה שהרי יצא מב"ד זכאי ודרשינן ונקי וצדיק אל תהרוג ליוצא מב"ד זכאי וכו' ואמרינן מחמת חולי אחר שבא עליו הכבידה המכה ואם אמדוהו למיתה אוסרין את המכה בבית הסוהר וכדדרשי רבנן התם מדכתיב ונקה המכה מלמד שחובשין אותו שלא יברח כשאמדוהו למיתה עד שנראה אם ימות או לא ולהכי אתא ונקה המכה דמשמע לכשיקום ונקה מכלל דהשתא חבוש הוה ומשענתו היינו משעת בוריו שאינו צריך כח אחר להשען עליו וכדאיתא במכילתא זה אחד מג' דברים שהיה דורש רבי ישמעאל בתורה כמין משל על משענתו על בוריו ומתרגמינן נמי על שריפא לגמרי ונשען על כחו. אמדוהו למיתה והקל ואחר כך הכביד ומת חייב כרבנן דמתניתין דפליגי אר' נחמיא דלרבנן אין אומד אחר אומד ליחשב כיוצא מב"ד זכאי ולהפטר אם אחר כך הכביד ומת אלא בתר מעשה דהשתא אזלינן דהואיל והכביד ומת חייב המכה מיתה דלא פטריה רחמנא מדכתיב ולא ימות וכו' כדדרשינן לעיל אלא היכא דאמדוהו לחייב ואחר כך מת אבל הקל באמצע אחר שאמדוהו למיתה ויצא מב"ד חייב וסוף דבר מת לאו כדאמרי'.

הלכה ו

הכוהו עשרה בני אדם בעשר מקלות ומת כולן פטורין ממיתת ב"ד דכתיב כל נפש אדם עד שיהיה אחד שהרג כל הנפש כרבנן דפליגי אר' יהודה בן בתירא דף ע"ז ודרשי עד דאיכא כל נפש ואם זרק כל אחד אבן וכל אחד אין בה כדי להמית ומת האחרון חייב [דכל א' אין בו כדי להמית אחרון הוא דעביד מיתה וקרינן ביה כל נפש (ויקרא כד, יז) אף על גב דבאבן שזרק הוא נמי לא הוה ביה להמית הרי על ידו מת]. רוצח שנגמר דינו ונתערב באחרים כולן פטורין כדתנן התם פרק הנשרפין דף ע"ט ובגמרא אילימא אחרים כשרים פשיטא אלא הכא ברוצח שלא נגמר דינו שנתערב ברוצחים שנגמר דינם דרבנן סברי אין גומרין דינו של אדם אלא בפניו וכיון דאין מכירין אותו לא הויא בפניו וכדמשמע פשטיה דקרא דכתיב ושפטו את העדה בין המכה ובין גואל הדם וגו' דמשמע דבעיא בפני המכה.

הלכה ח

ההורג נפשות ולא היו שם עדים רואים כאחת או שלא התרו בו או שהוכחשו העדים בבדיקות כל אלו הרצחנין כונסין אותן לכיפה עד שתבקע כריסן מכובד החולי וכדתנן פרק הנשרפין דף פ"א וכאוקמתי דאמוראי בגמרא בעדות מיוחדת ובשלא בהתראה ובאיתכחוש בבדיקות דכל הני עדות אמת הוא אלא שאין מסור למיתת ב"ד ולהכי עייל ליה לכיפה ודוקא כי הני גווני משום השחתת ישובו של עולם ואמרינן התם כיפה היכא רמיזא דאי הל"מ היא עונש דכיפה מיהו היכא רמיזא מקצת דכתיב תמותת רשע רעה מי שהוחזק רשע תמיתנו רעתו אלמא רשע בר מיתה הוא אבל שאר מחוייבי מיתת ב"ד אם אינו חייב מיתה בדין פוטרין אותו [דלא אמרינן כיפה הלכה למשה מסיני אלא ברוצח משום ישובו של עולם].

הלכה י

המינים והם עובדי ע"ז או עושים עבירות להכעיס שהם מינים גם כן והאפיקורסים שהם כופרים בתורה מצוה להרגן ולסבב הריגתן אבל גוים וישראל בעל עבירה ועומד ברשעו תמיד אין מעלין אותם דכתיב לא תעמוד על דם רעך ואין זה רעך וכדתניא פ"ד מיתות דף נ"ז ומינים ואפיקורסים דהורגין אותן ילפינן [דלא עדיפי מהני דכתיב בהו לא תחיה כל נשמה (דברים כ, טז)]:

פרק ה

הלכה א

מצות קצט להגלות לערי מקלט ההורג בשגגה כדכתיב וישב בה עד מות הכהן הגדול: **אזהרת רצ** שלא ליקח כופר מן ההורג בשגגה לישב בעירו כדכתיב ולא תקחו כופר לנוס אל עיר מקלט ותרתי קראי דלא תקחו כופר חד למזיד וחד לשוגג וצריכי כדאמרינן פרק אלו נערות.

הלכה ב

אין הרוצח בשגגה גולה אלא א"כ מת הנהרג מיד אבל עומד מעט שמא רוח שנכנס בו הרגו וכדאמרינן פרק מי שאחזו ד"ע וקרא דכתיב גבי גלות ויפל עליו וימת משמע מיד ואף על פי שבמזיד חייב יש חילוק בין מיתה לגלות כדמפלגי' בגלות בין דרך ירידה לעליה ובמזיד אין שום חילוק.

הלכה ג

ישראל שהרג בשגגה את העבד או את גר תושב גולה וכן הם גולים זה על זה דכתיב לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם ובמכות פרק אלו הן הגולין ד"ח תנן הכל גולין ע"י ישראל וישראל גולין על ידיהן חוץ מעל ידי גר תושב [ומפרש הרב ז"ל דקאי אירישא הכל גולין על ידי ישראל חוץ מגר תושב שאינו גולה אלא נהרג וכן פי' הרב עובדיה ז"ל (מכות פ"ב מ"ג)] גר תושב שהרג את ישראל נהרג דכתיב והיו הערים לכם למקלט לכם ולא לגרים וכן גר תושב שהרג גר תושב מפני שעלה על דעתו שמותר קרוב למזיד הוא ולאו בר גלות הוא כדאמרינן התם אלא נהרג וממעטינן ליה מדכתיב בשגגה ד"ז. וגוי אין ערי מקלט קולטות אותו דכתיב לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם פרט לגוי שאין ערי מקלט קולטות אותו.

הלכה ה

הבן והאב גולין זה על זה והא דתניא מכה נפש פרט למכה אביו היינו בשעשה בו בשוגג חבורה דס"ד הואיל ובמזיד בר קטלא הוא בשוגג לגלי קמ"ל ואם יסר בנו ללמדו תורה או חכמה או אומנות הצריך לה ומת פטור כדאמרינן התם ותנן ד"ח לחטוב עצים מה חטבת עצים רשות יצא האב המכה את בנו להדריכו והרב את תלמידו ושליח ב"ד דמצוה קא עבדי.

הלכה ז

אחת שוגג ואחת מזיד מקדימים לערי מקלט וב"ד שולחים ומביאים אותם משם כדתנן התם ד"ט ותניא התם מי שנתחייב מיתה הרגוהו כדכתיב ושלחו זקני עירו ולקחו אותו משם ונתנו ביד גואל הדם ומת מי שלא נתחייב פטרוהו כדכתיב והצילו העדה וגו' מי שנתחייב גלות מחזירין אותו למקומו כדכתיב והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה ובספרי יליף טעמא דאחד שוגג ואחד מזיד מקדימין בתחלה לערי מקלט דכתיב וארב לו וקם עליו ונס אל אחת וגו' וכתיב בתריה ושלחו זקני עירו וגו' הרגו גואל הדם חוץ לתחום ערי מקלט פטור כרב הונא דאמר הכי ותניא כוותיה ולו אין משפט מות בגואל הדם הכתוב מדבר והכי קאמר פן ירדוף גואל הדם אחרי הרוצח והשיגו והכהו נפש ולא יתיירא מב"ד כי לו אין משפט מות וסוף המקרא שאומר כי לא שונא הוא לו מוסב על ראשו פן ירדוף גואל הדם (אין) [אני] אומר לך להכין לו הדרך כי לא שונא היה לו ולא הרגו מדעת.

הלכה י

נכנס לעיר מקלטו ויצא חוץ לתחומה בזדון התיר עצמו למיתה ורשות ביד גואל הדם וכל אדם אין חייבין עליו כר' עקיבא במתניתין די"א וכתיב ואם יצא יצא הרוצח וגו' ומצא אותו גואל הדם ורצח גואל הדם אין לו דם הרי הוא כהורג המת שאין לו דם ובגמ' מ"ט דר' יוסי הגלילי דאמר מצוה ביד גואל הדם דכת' ורצח ולא כתיב אם רצח ור' עקיבא מי כתיב ירצח ורצח כתיב ואיכא לפרושו לשון צווי כמו ועשה בצלאל וגו' ואיכא לפרש לשון רשות כמו ועשה ה' אלהים וגו'.

הלכה יא

יצא בשגגה כל ההורגו אפילו גואל הדם גולה על ידו כדתניא התם דף י"ב יצא במזיד נהרג בשוגג גולה דאף על גב דכתיב ואם יצא יצא הרוצח דמשמע מ"מ בין בשוגג בין במזיד אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם שלא יהא סופו חמור מתחלתו מה תחלתו כשרצח במזיד נהרג ובשוגג גולה אף סופו כשיצא חוץ לתחום במזיד נהרג בשוגג גולה. הרגו בתוך תחום עיר מקלטו אפילו גואל הדם נהרג עליו דכשם שהעיר קולט כך תחומה קולט כדתנן התם דאף על גב דכתיב וישב בה ודרשינן בה ולא בתחומה לא נצרכה אלא למחילות דלא ידור בתחומה תוך מערה אבל לקלוט קולטת תוך התחום דישיבה לחוד הוא דמיעט קרא ומדכתיב ואם יצא יצא וגו' אין לו דמים משמע דאם לא יצא חוץ לתחום יש לו דם.

הלכה יב

המזבח קולט כדכתיב בהורג בזדון מעם מזבחי תקחנו למות מכלל שאם הרג בשוגג אינו נהרג במזבח וההורגו שם אפילו גואל הדם נהרג כהורג תוך ערי מקלט ואין קולט אלא גגו של מזבח בית עולמים כדאיתא פרק הגולין דף י"ב ב' טעיות טעה יואב אחד שאינו קולט אלא גגו כדכתיב מעם מזבחי והוא תפס בקרנותיו ב' שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים כדכתיב מזבחי המיוחד לי והוא תפס מזבח של שילה וכו' ואמר אביי בהא נמי טעה דאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו כדכתיב מעם מזבחי ודרשינן פרק יום הכפורים דף פ"ה ופ"ק דיבמות ד"ז מעם מזבחי ולא מעל מזבחי שאם התחיל בעבודה אין מפסיק לבוא לידון אלא משלים עבודתו כמו שכתב רש"י ז"ל התם ביומא אבל זר או אינו עובד או דאינו על גגו של מזבח יבוא לב"ד למות כמו שפרש"י ז"ל ביבמות ולהכי אם הרגו גואל הדם אינו נהרג ונראה דאפילו להורג בשוגג אם הרגו גואל הדם כל שלא היה עובד בגגו של מזבח אינו נהרג ולהכי כתב הרב ז"ל דמי שקלטו מזבח כלומר אחר שעבד עבודתו מוסרין לו שומרים שיגלו אותו לערי מקלט כשהוא מחוייב גלות ואם ברח למזבח מפני פחד המלך שלא יהרגנו בדין המלכות או מפני ב"ד לצורך הוראת שעה אפילו היה זר ניצל ואין לוקחין אותו מעם המזבח למות לעולם אלא א"כ נתחייב מיתת ב"ד כשאר הרוגי ב"ד תמיד [כדכתיב (שמות כא, יד) וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי וגו' דאיירי במחוייב מיתת ב"ד הא לאו הכי ניצול במזבח]:

פרק ו

הלכה א

ההורג בשגגה בהעלמה גמורה גולה כדכתיב ואשר לא צדה וגו' ואם היתה קרוב לאונס בשגגה שאירע בה דבר שאינו מצוי כגון סותר כותל בלילה לאשפה שאין הרבים מצויים בה כלל הוי קרוב לאונס ופטור מן הגלות כהוציא אחד את ראשו וקבל האבן שזרק קודם חברו דפטור כדתנן במתניתין ד"ח מדכתיב ומצא את רעהו ומת משמע שהיה שם ומצאו נשירת נשילת הברזל פרט לממציא עצמו אח"כ ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו כיון שהוא אנוס ויש שגגה קרובה לזדון כמו פשיעה כזורק אבן לר"ה או סותר כותלו לר"ה ואינו גולה שעונו גדול ואין גלות מכפרת לו ואם הרגו גואל הדם פטור וכן ההורג בעד אחד או בלא התראה וכיוצא בזה אם הרגן גואל הדם אין להם דמים שלא יהיו חמורים מההורג בלא כוונה.

הלכה י

השונא שהרג בשגגה אינו נקלט חזקתו שהוא קרוב למזיד דכתיב והוא לא אויב לו וכדתנן ד"ט פרק הגולין ואי זהו שונא כל שלא דבר עמו ג' ימים מפני האיבה כדתנן פרק (אי) זה בורר דף כ"ח ובספרי דרשינן מקרא דהוא לא שונא לו מתמול שלשום תמול ב' שלשום ג'. וכן אם נכנס לקרן זוית והרגו שם בשגגה אינו נקלט כדדרשינן התם ד"ז אם בפתע פרט לקרן זוית שלשון פתע הוא בסמוך כדמתרגמינן בתקוף פרט לקרן זוית אם היה זה יוצא ממבוי זה ונכנס לזה לפנות לימין או לשמאל וסכינו בידו וזה בא כנגדו בקרן זוית ולא ראהו והרגו כך פרש"י ז"ל בלא איבה פרט לשונא הדפו שדחפו בגופו בלא מתכוין או השליך עליו להביא ירידה שהיא לצורך עליה כגון הרוצה להרים ידו בכח וברזל בידו ומשפיל תחלה ושוחה לפניו כדי להרים בכח ובהשפלתו הרג דלא תימא הואיל וצורך עליה היא פטור מגלות דהא כתיב ויפל והרב ז"ל נראה דגריס פרט לירידה שהיה צורך עליה דאינו חייב גלות קרוב לאונס בלא צדיה פרט למתכוין לצד זה והלכה לצד אחר דהוי לשון צידוד שלא נתכוון לצד שני והוי קרוב לאונס בשגגה פרט לאומר מותר דהוי כמזיד ואשר לא צדה פרט למתכוין לזרוק ב' וזרק ד' דלא צדה משמע שלא נתכוון לזרוק בצדו ובסמוך לו אלא למקום שזרק שלא היה יודע שיש שם אדם פרט וכו' או נתכוון להרוג זה והרג זה פטור מן הגלות כדילפינן לעיל ריש פ"ה ואפילו נתכוון לבהמה והרג את ישראל כדכתיב בבלי דעת פרט לזה כל אלו קרובין למזיד.

הלכה יא

הנכנס לחצר בעל הבית שלא ברשות והרגו בעל הבית בשגגה פטור מן הגלות כדכתיב ואשר יבא את רעהו ביער לחטוב עצים וגו' מה יער שיש רשות לניזק ולמזיק שיכנס לשם אף כל וכו' יצאת חצר בעל הבית כדאמרינן ד"ז וכל שהרג בדרך ירידה גולה ולא בדרך עליה כדתנן התם זה הכלל וכו' דאמר קרא ויפל עליו וימות עד שיפול דרך נפילה ואפילו ירידה שהוא צורך עליה כדילפינן לעיל וכן הלכה לצד אחר.

הלכה יד

היתה לו אבן מונחת בחקו שלא הכיר בה מעולם ועמד ונפלה והמיתה פטור מגלות דכתיב בשגגה מכלל שהיתה לו ידיעה קודם וכדאמרינן ס"פ כיצד הרגל דדוקא כשהכיר בה קודם חייב גלות כדאמרינן וכן הסומא פטור מגלות כר' יהודה במתניתין דכתיב בלא ראות דמשמע כאן לא ראה אבל רואה במקום אחר פרט לסומא משום דכתיב ואשר יבוא את רעהו ביער אפילו סומא הוצרך למעוטי קרא כדאמרינן דנ"ו. נשמט הברזל מן העץ המתבקע אינו גולה כחכמים דפליגי אר' מאיר במתניתין ד"ז וסברי יש אם למקרא

ונפל קרינן וכשאתה קורא ונשל אתה מוסיף הברה של אלף או של ה"א בין נו"ן לשי"ן וקרינא לשון פעל הברזל עצמו נשל מעל עצו ולא שהברזל השיל העץ המתבקע דהוי ככח כחו:

פרק ז

הלכה א

תלמיד שגלה לערי מקלט מגלין רבו עמו כדכתיב הוא ינוס אל אחת מן הערי' האלה וחי עבד ליה מידי דלהוי ליה חיותא כדאיתא ד"י וכן הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו וכדאמ' התם.

הלכה ב

עבד שגלה אין רבו חייב לזונו ומעשה ידיו לרבו דיכול הרב לומר עשה עמי ואיני זנך אבל אשה חייב לזונה אם אין מעשה ידיה מספקין לה וכדאמ' בגמרא פ"א.

הלכה ג

רוצח שנגמר דינו להגלותו ומת מוליכין עצמותיו לשם וכשימו' כהן גדול חוזרין אותן לקברי אבותיו כדאמ' התם דף י"א דכתיב לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן אי זו היא ישיבה שהיא בארץ הוי אומר זו קבורה שהיא תוך הקרקע.

הלכה ד

שאר הלוים השוכנים בערי מקלט אינם נקברים בעיר ולא בתחומה דכתיב ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולכל חיתם לחיים ניתנו ולא לקבורה כדדרשינן התם דף י"ב ואף על גב דדרשינן שמה תהא דירתו שם תהא מיתתו שם תהא קבורתו דכתיב שמה ג' פעמים רוצח שאני דגלו ביה קרא.

הלכה ה

הרג בעיר מקלטו גולה משכונה לשכונה ואינו יוצא מן העיר כדתנן התם משום דאינו רשאי לצאת משום רציחה ראשונה דכתיב שמה וגו' ולהכי גולה לשכונה אחרת דכתיב כי בעיר מקלטו ישב עיר שקלטתו כבר בעיר מקלטו קרא יתירא הוא דמצי למיכתב כי שם ישב וכן לוי שהרג גולה לעיר אחרת שהרי הוא רשאי לצאת מן העיר שלא גלה בה ואם הרג חוץ לעירו עירו קולטו וכדתניא התם דמחנה לויה קולט דכתיב ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה מקום ממקומך שהוא מחנה לויה ואף ערי מקלט יהיו ערי לוים.

הלכה ו

עיר מקלט שרובה רצחנים אינה קולטת דכתיב ודבר באזני זקני העיר את דבריו בספר יהושע ודרשינן ולא שהשוו דבריהם לדבריו וכדא' התם דף י' וכן עיר שאין בה זקנים דכתיב זקני העיר וליכא כדאיתא התם.

הלכה ז

רוצח שרצו לכבדו אנשי העיר יאמר להם רוצח אני אמרו לו אף על פי כן יקבל כדתנן התם מדכתיב וזה דבר הרוצח.

הלכה ח

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם אפילו לדבר מצוה ולא לעדות ואפילו כל ישראל צריכין לו כיואב בן צרויה דכתיב שמה שם תהיה דירתו שם וכו' ואם יצא יצא וכו'.

הלכה ט

אחד כהן גדול המשיח בשמן המשחה והם כהנים גדולים שהיו עד יאשיהו ואחד מרובה בגדים ששוב לא נמשחו ולא היתה נכרת כהונה גדולה בהם אלא בריבוי בגדים שמשמש בכהונה גדולה בח' בגדים ואחד כהן גדול העובד ואחד שעבר ששמש תחת כהן גדול שאירע בו פסול וכשחזר כהן גדול עבר זה כל אחד מד' מחזיר הרוצח דכתיב וישב בו עד מות הכהן הגדול הא חד כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדול הא תרי ואחרי מות הכהן הגדול ישוב הא תלתא לאתויי הני תלת כ"ג לבד משוח בשמן המשחה וכהן משוח מלחמה ליכא קרא לריבוי דהוי כהדיוט. רוצח שנגמר דינו לגלות ולא היה שם כהן גדול וההורג כהן גדול וכ"ג שהרג ולא היה כהן גדול אחר הרי אלו גולין ואינם יוצאים לעולם במיתת כהן גדול דטעמא דחוזר במיתת כהן גדול משום שהיה לו לבקש רחמים על בני דורו וזה שלא נתמנה עדין כשנגמר דינו מה היה לו לבקש רחמים ואם משנגמר דינו מת כהן גדול הרי זה אינו גולה דק"ו הוא מי שגלה כבר יוצא עכשיו מי שלא גלה אינו דין שלא יגלה דמיתת כהן גדול הוא דמכפר ולא גלות ואם עד שלא נגמר דינו מת כ"ג ומינו אחר ואחר כך נגמר דינו חוזר במיתת השני כדתנן התם דכתיב וישב בה עד מות הכהן הגדול אשר משח אותו בשמן הקדש וכי הוא מושחו אלא זה שנמשח בימיו משנעשה זה רוצח ומה היה לו לבקש רחמים מאחר שלא היה עדין כ"ג כשהרג זה ולמה נענש שהיה לו לבקש רחמים שיגמר דינו לזכות ולא בקש. נגמר דינו ונמצא כ"ג בן גרושה או בן חלוצה בטלה כהונה ואיגלוי מילתא למפרע שלא היה כ"ג והוה ליה האי רוצח נגמר דינו בלא כ"ג ואינו חוזר לעולם וכדאיתא התם דף י"א.

הלכה יג

רוצח ששב לעירו במיתת כ"ג הרי הוא ככל אדם שהרי נתכפר לו ואף על פי כן אינו חוזר לשררה שהיה לעולם כרבי יהודה במתני' דף י"ג דכתיב בעבד עברי כשיוצא חפשי בשש או ביובל ושב אל משפחתו ואל אחוזת אבותיו ישוב למשפחתו הוא שב ואינו שב למה שהחזיקו אבותיו לשררה וגבי רוצח נמי כתיב ישוב הרוצח אל ארץ אחוזתו לארץ אחוזתו הוא שב ואינו שב למה שהחזיקו אבותיו כרבי יהודה כיון שבא תקלה זו על ידו:

פרק ח

הלכה א

מצות ר להפריש ערי מקלט דכתיב שלש ערים תבדיל לך ואין ערי מקלט נוהגות אלא בא"י כדכתיב את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען ובספרי אמרינן אשר אני נותן לכם כאשר אשר אני נותן לכם אתם חייבים לימנות ערי מקלט ולא בחוצה לארץ ואין אחד מהשש קולטת עד שיבדיל כולן כדתנן התם ד"ט מדכתיב שש ערי מקלט תהיינה עד שיהו שש קולטות כאחת ולמה הפריש משה השלש אמר הואיל ובאה מצוה לידי אקיימנה ובימי מלך המשיח מוסיפין ג' על השש דכתיב ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה כדתניא בספרי מכאן אתה אומר שלש ערים הפריש משה בעבר הירדן וכשבאו לארץ הפרישו עוד שלש ולעתיד לבוא מפרישין עוד שלש שלש על שלש הרי שש ועוד שלש הרי תשעה רבי נהוראי אומר וכו' והיכן מוסיפין אותן בערי הקניזי והקני והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו ועדין לא נכבשו לעולם ועליהן נאמר ואם ירחיב וגו' כאשר נשבע לאבותיך לתת לך ארץ קניזי וגו' ויספתי לך עוד וגו' במשמע דכמה שירחיב להם יוסיפו. ומכונים הדרכים לתקנם מכל מכשול ולהרחיבם כדתנן התם ד"ט דכתיב תכין לך הדרך ורוחב דרך ערי מקלט אין פחות מל"ב אמות כדתניא פרק המוכר פירות ומקלט היה כתוב על פרשת דרכים בכל מקום שהיו שני דרכים מפוצלים אחד פונה לעיר מקלט היה עץ תקוע באותו דרך וכתוב בו מקלט ומאי קרא דכתיב תכין לך הדרך עשה לך הכנה וב"ד שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהם הכתוב כאלו שפכו דמים כדאמר' במועד קטן פ"א ומנין שאלו לא יצאו ועשו וכו' שנאמר והיה עליך דמים ויהיו משולשות כדתניא התם דף מ' משום דכתיב ושלשת את גבול ארצך שיהא מדרו' לחברון ומחברון לשכם וכו'.

הלכה ח

אין עושין לא עיירות גדולות ולא כרכים אלא עיירות בינונית כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצויה שם ובספרי דרשינן ערים שומע אני כרכים ת"ל ערים שומע אני אפילו כפרים ת"ל ערים מגיד שלא היו שם אלא שווקים ובית המחיה ובמקום שיהיו להם מזונות וכל צרכיהם ולא יצטרכו לצאת ובמקום אוכלוסין ואין פורשים בתוכם מצודות וכו' כדי שלא תהא רגל גואל הדם וכו' דכתיב אל אחת מן הערים האל וחי עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא כדאמרינן לעיל וכדתניא התם דף י'.

הלכה ט

כל ערי הלוים קולטות כדכתיב ועליהן תתנו ארבעים ושתים עיר ואמרינן סוף הגולין ועליהן תתנו כי הנך לקליטה כרבי יהודה במתני' ולא כי הנך לכם לכל צרכיכם דדוקא בשש ערי מקלט אין מעלין שכר דירה דכתיב והיו לכם הערים למקלט ודרשינן לכם לכל צרכיכם דלרוצחים נאמר אבל מ"ב עיר לא הוקשו אלא לקליטה אבל מעלה שכר וכן יש הפרש גם כן ששאר ערי מקלט אינן קולטות אלא לדעת [כיון דבעי להעלות שכר] והשש קולטות אפילו שלא לדעת וכדא' אביי התם דף י' דהואיל ונכנס בהן נקלט [כיון שאינו מעלה שכר].

הלכה יא

כל עיר הקולטת תחומה קולטת כמוה כדתנן התם דף י"ח דאע"ג דדרשי' וישב בה ולא בתחומה לישיבה מחילות תחת הקרקע הוא דמיעטיה קרא ולא מקליטה. אילן שעומד תוך התחום ונופו נוטה חוץ לתחום נקלט תחת הנוף ואם היה חוץ לתחום ונופו תוך התחום משיגיע לעקרו נקלט וכדתנן התם דף י"ב הכל הולך אחר הנוף ואוקי רב אשי דאף אחר הנוף קאמר דלענין מקלט זימנין דשדינן עיקר בתר נוף לחומרא:

פרק ט

הלכה א

מצות רא לערוף העגלה כמצותה דכתיב וערפו שם את העגלה וגו' והוא כשנמצא הרוג נופל לארץ לא נודע מי הכהו מניחין אותו במקומו ויוצאים ה' זקנים מב"ד הגדול שבירושלם שנאמר ויצאו זקניך ושופטיך כדתנן ריש פרק עגלה ערופה בסוטה דף מ"ד זקניך ב' ושופטיך ב' ואין ב"ד שקול מוסיפין עליהם עוד אחד ושופטיך איצטריך ליה למיוחדים שבשופטיך הנך דבלשכת הגזית וי"ו דשופטיך למנינא להביא עוד ב' כדא'. ומצוה למדוד אפי' שהדבר ידועה שעיר זו קרובה כדכתיב ומדדו דמשמע דלא סגי בלאו

הכי וכדאמר' התם דאפילו נמצא בעליל לעיר היו מודדים שמצוה לעסוק במדידה. אחר שנודע העיר הקרובה קוברין את הנהרג במקומו ופטרו זקני ירושלים שאין עליהם אלא למדוד כדכתיב ויצאו זקניך ושופטיך ומדדו וב"ד של אותה עיר מביאין עגלת בקר משל אנשי העיר כדתנן התם דף מ"ה וכדכתיב ולקחו זקני העיר ההיא עגלת בקר זקני העיר ההיא ולא זקני ירושלם ומודדים אותה אל נחל איתן ששוטף בחזקה דאיתן כמשמעו קשה ומנין לאיתן שהוא קשה דכתיב איתן מושבך וגו' ועורפין אותה שם בקופיץ מאחוריה כדתנן התם וטעמא דגמר עריפה עריפה מחטאת העוף דכתיב בה ממול ערפו. וב"ד של אותה העיר עם כל זקנים אפילו הן מאה כולן רוחצין ידיהן במים כדתנן התם וכדכתיב וכל זקני העיר ההיא אפילו הן מאה כדדרשינן בספרי ובגמרא ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל שאין ת"ל הערופה ומה ת"ל הערופה על מקום עריפתה של עגלה ואומר שם בתוך הנחל בלשון הקדש ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו כלומר לא על ידינו שפטרנוהו בלא מזונות והוצרך ללחם ונהרג ולא ראינוהו והנחנוהו יחיד בלא חבורה והיינו ועינינו לא ראו וכדאמר' התם במתני' ובריתא ובלשון הקדש ילפינן מדכתיב ענו ואמרו ולהלן הוא אומר וענו הלוים ואמרו מה עניה האמורה להלן בלשון הקדש דאתיא קול קול ממשה דכתיב והאלהים יעננו בקול במתן תורה ובלשון הקדש ניתנה וכתיב הכא קול רם בלשון הקדש כדאיתא התם פרק אלו נאמרין דף ל"ג והכא נמי דכתיב עניה בלשון הקדש והכהנים גם כן אומרים בלשון קדש כפר כדכתיב ונגשו הכהנים בני לוי ולא פירש על מה נגשים והולכים להם והקב"ה מכפר הדם שנאמר ונכפר להם הדם שלא היו צריכין הם לומר ונכפר דלאו אועינו ואמרו קאי אלא שרוח הקדש בישר את ישראל על ידי משה רבינו לכשיעשו כן ניכפר להם הדם וכדתנן התם דף מ"ו.

הלכה ד

כשמודדין מן החלל מדקדקין במדה כדכתיב ומדדו וכתיב העיר הקרובה וגו' ואין מודדין לירושלם שאינה מביאה עגלה ערופה מפני שלא נתחלקה לשבטי' והכא כתיב לרשתה וכן אין מודדין לעיר שאין בה ב"ד של כ"ג דבעינן זקני העיר ההיא וליכא ומשום דהוי בדיני נפשות בעינן ב"ד של כ"ג ומנין שאם נמצא סמוך לעיר שאין בה ב"ד שמניחין ומודדין לעיר שיש בה ב"ד דכתיב ולקחו זקני העיר ההיא מ"מ נמצא סמוך לספר או לעיר שיש בה גוים אין מודדין כל עיקר דכתיב כי ימצא פרט למצוי תדיר.

הלכה ו

אין העיר קרובה מביאה אלא בזמן שמנין העם שבה כמנין העיר הרחוקה אבל אם היו הרחוקין מרובין הם מביאין דרוב וקרוב הרוב עדיף דאף על גב דרובא דאוריתא כדכתיב אחרי רבים וקרוב נמי מדאוריתא כדכתיב והיה העיר הקרובה וגו' אפ"ה רובא עדיף כדאמר' פרק שני דבתרא דף כ"ג דהקרובה מיירי דשוין ולא אזלינן בתר רובא דעלמא שיש עיר גדולה ממנה דמיירי שיושבת בין ההרים שאין לרוצחים דרך לבוא ממקום אחר לכאן.

הלכה ח

נמצא הנהרג מכוון בין ב' עיירות בשוה מביאין בשותפות ויתנו על הקרובה שתהא שלהן בתוס' דפרק ב' דבכורות דף י"ח וחכמים אומרים יביאו עגלה אחד בשותפות ויתנו דסברי רבנן אי אפשר לצמצם ואפילו בידי אדם דכולהו דרשי קרובה ולא קרובות ומשום דאי אפשר לצמצם מצו לאתנויי.

הלכה ט

מהיכן מודדין מחוטמו כרבי עקיבא במתני' דסוטה דמ"ו דעיקר חיותיה באפיה הוא דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו והילכך עיקר חלל מיקרי ומודדין מיניה דכתיב אשר סביבות החלל. נמצא ראשו במקום אחר מוליכין הגוף אצל הראש לקוברו כדתנן נמי התם כרבי עקיבא משום דרישא היכא דנפיל נפיל וגופא הוא דרהיט ואזיל כדאיתא התם וכן כל מת מצוה דקנה מקומו מעשרה תנאים שהתנה יהושע כדאיתא במרובה. נמצאו מתים הרבה זה בצד זה מודדין מחוטמו של כל אחד ואם היתה עיר אחת קרובה לכולן מביאה עגלה אחת לכולן כיון דכולם קרובים לה נמצאו זה על גב זה מודדין מן העליון דמין במינו הוי טמון ועל הטמון שהוא התחתון אין מביאין עגלה כדכתיב באדמה ומין במינו לא הוי צף ולהכי מודדין מן העליון וכדאיפשיט התם דף מ"ז דמין במינו הוי טמון כי הכא ומשמע דמין במינו לא הוי כצף על פני המים דאמרינן דאין מביאין עליו עגלה.

הלכה יא

כתיב כי ימצא חלל ודרשינן התם לא חנוק דלא מיקרי חלל אלא ברזל כעין חרב חלל ולא מפרפר דאינו נקרא חלל באדמה ולא טמון בגל של אבנים נופל ולא תלוי באילן בשדה ולא צף על פני המים לא נודע מי הכהו הא אם נודע לא היו עורפין.

הלכה יב

אפילו ראה עד אחד אפילו עבד ושפחה את ההורג לא היו עורפין דכתיב לא נודע מי הכהו אפי' אחד בסוף העולם לא היו עורפין כדאמר' התם דמ"ו וכיון דלא הזכיר' תורה עדות אלא הודעה משמע אי זה שיהיה אפילו פסול לעדות לפיכך משרבו הרצחנים בגלוי בטלה עגלה ערופה. ב' עדים באחד בהכחשה או שנים מכחישין למי שהעיד קודם לא היו עורפין דליכא הודעה. אשה ואשה המכחישות זו את זו ליכא הודעה אפילו זו אחר זו ב' אומרים ראינו ואחד מכחישו איכא הודעה ואיפכא לא כשהיו שלשתן כשרים או פסולים עד אחד ופסולים הרבה הוו כדין אחד ואחד ואם כולם פסולים הלך אחר רוב מנין בכל מקום וכדאיתא התם דף מ"ו:

פרק י

הלכה א

אין דין עגלה ערופה נוהג אלא בארץ ישראל וכן בעבר הירדן כדכתיב כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלהיך נותן לרשתה ועבר הירדן בכלל.

הלכה ב

עגלה ערופה בת שתי שנים כרבנן דרבי אליעזר במתני' קמיתא דמסכת פרה דאף על גב דעגל סתם בן שנה כדכתיב ועגל וכבש בני שנה הכא כתיב עגלת בקר קרובה לבקר והיינו בת שתי שנים דאי בת שלשה היינו פרה וכדאמר' התם דמ"ו השנים פוסלין בה ואין המומין פוסלין בה דכתיב בפרה אשר אין בה מום בה מום פוסל ולא בעגלה דבה מיעוט הוא אם היתה טריפה פסולה דכפרה כתיב בה כקדשים וכתיב הערופה כשהיא שלימה וליחוש דילמא היא טריפה אלא דאזלינן בתר רובא כדאיתא פרק קמא דחולין.

הלכה ג

כל העבודות פוסלות את העגלה כמו שפוסלין פרה אדומה שנאמר אשר לא עובד בה אשר לא משכה בעול ומשום דעול הוא בכל שאר עבודות אתא לרבות עול דפוסל בין בשעת מלאכה בין שלא בשעת מלאכה כיון שמשכה בעול טפח ופסולה אפילו שלא חרש בה ושאר עבודות אין פוסלין אלא בשעת מלאכה כדאיתא התם דלא תימא אשר לא עובד בה כלל עול פרט אין בכלל אלא מה שבפרט דכת' אשר ריבוייא הוא ואם כן מה תלמוד לומר עול לפסול אפילו שלא בשעת עבודה אבל שאר עבודות באקראי שאין לו צורך עבודה שהניח שק עליה ולא להוליכו לא פסל.

הלכה ה

אין עורפין העגלה אלא ביום דכפרה כתיב בה כקדשים דאינה קרבים אלא ביום כדכתיב ביום צוותו וכל היום כשר דלא קבע לה שעה. אין עורפין שתי עגלות כאחת שאין עושין מצוה חבילות [כדילפינן פי"א מהלכות טומאת צרעת (ה"ו), והכא נמי כתיב וערפו שם את העגלה (דברים כא, ד) חדא משמע].

הלכה ו

עגלה ערופה אסורין בהנאה כדאמ' פרק האיש מקדש דף נ"ז דאסורה בהנאה דכפרה כתיב בה כקדשים דכתיב כפר לעמך ישראל וקדשים מועלין בהם ובכריתות מפיק לה מדכתיב וערפו שם ותרויהו צריכי כמו שכתבו התוספות דף נ"ז לאוסרה מחיים ולאחר עריפה ומשתרד לנחל איתן נאסרה אף על פי שלא נערפה עדיין אלא שמתה או נשחטה כדאמרינן נמי התם דירידתה לנחל איתן אוסרת' כיון שהיא גורמת לה שם עריפה. נמצאו עדיה זוממין מותרת בהנאה [דכיון דליכא כפרה לא נאסרה] נמצא ההורג עד שלא תערף העגלה תצא ותרעה כדתנן התם דף מ"ז ובפרק בתרא דכריתות מוקמינן לה כמאן דסבר דלא נאסרה מחיים עגלה ערופה ולעיל כתב הרב ז"ל דנאסרה מחיים וצ"ע. נמצא אחר שנערפה תקבר במקומה שעל הספק באה מתחלת כפרה ספקה והלכה לה כדתנן התם פרק עגלה דף מ"ז ואף על פי שנמצא ההורג אחר כך יהרג כדתנן התם ובבריתא בגמרא מפרש טעמא דכתיב ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שפכה וגו'.

הלכה ט

הנחל שנשרפה בה עגלה אסור בזריעה ואסורה לעולם:

אזהרת רצא שלא יעבד אותו הקרקע ולא יזרע כדכתי' אשר לא יעבד בו ולא יזרע פירוש אשר צויתי שלא יעבד בו ולא יזרע ואם עבר לוקה כיון שעשה מלאכה בגוף הקרקע דומיא דזריעה ומותר לסרוק שם פשתן או כל דבר שאינו מלאכה בגוף הקרקע כדתנן התם ותניא אשר לא יעבד בו ולא יזרע אין לי אלא זריעה שאר עבודות מנין תלמוד לומר אשר לא יעבד בו מ"מ א"כ מה תלמוד לומר ולא יזרע לומר לך מה זריעה מיוחדת שהיא בגופה של קרקע אף כל שהיא בגופה של קרקע יצא סריקת פשתן וכו' ואימא אשר לא יעבד כלל ולא יזרע פרט ואין בכלל אלא מה שבפרט זריעה אין מידי אחרינא לא אשר ריבוייא הוא לרבות כל עבודות דלא תכשיר בכלל ופרט וכו'.

הלכה י

אנשי עיר קרובה שנתאחרו ולא הביאו עגלה כופין אותם אפילו לאחר כמה שנים שחייבי עגלה ערופה שעבר עליהם יוה"כ חייבים להביא אחר כך כדאמ' פרק בתרא

דכריתות דף כ"ו אמר קרא כפר לעמך ישראל אשר פדיתה ראויה כפרה זו שתכפר על יוצאי מצרים דכתיב אשר פדית והרי כמה יוה"כ עבר עליהם ועדיין צריכין לכפרה זו אם נמצא חלל ביניהם כדכתיב קרא ואביי ורבא ילפי בגווני אחרינא כדאיתא התם:

פרק יא

הלכה א

מצות רב לעשות אדם מעקה לגגו דכתי' ועשית מעקה לגגך והוא שיהיה בית דירה כדתניא בסיפרי ועשית מעקה לגגך אין לי אלא בנה לקח וירש וניתן לו במתנה מנין תלמוד לומר בית מכל מקום ובית האוצרות ובית הבקר וכיוצא בהן אין זקוק לו דכתיב ולא תשים דמים בביתך דנראה דהוי בית מיוחד יכול בית שער אכסדרא ומרפסת יתחייב ת"ל בית מה בית מיוחד לדירה אף כל מיוחד לדירה יצאו אלו שאין מיוחדים לדירה והוא הדין לבתי כנסיות ולבתי מדרשיות שאין עשויין לדירה וברישׁ ראשית הגז אמרינן מעקה אע"ג דכתיב לגגך דידך אין דשותפות לא כתב רחמנא כי יפול הנופל לא תלה אלא בנופל אם כן גגך למה לי למעוטי בתי כנסיות ובתי מדרשות. בית שאין ארבע אמות על ארבע אמות פטור מן המעקה דלא מיקרי בית והכא כתיב כי תבנה בית כדא' פ"ק דסוכה.

הלכה ג

גובה המעקה אין פחות מעשרה טפחים וחזקה כדי שלא יפול הנופל ממנו כדכתיב כי יפול:

אזהרת רצב שלא לשים דמים בביתו שאם לא עשה מעקה עובר על לאו זה כדכתיב ולא תשים דמים בביתך. אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה כבורות שיחין ומערות דמרבי' להו בספרי מדכת' ולא תשים דמים בביתך וגו' ולא לענין מעקה בלבד דבר הכתוב אלא כל דבר המזיק וכדאמר' פרק אלו נערות מנין שלא יעמיד סולם רעוע ולא יגדל כלב רע בביתו דכתיב ולא תשים דמים בביתך וגו' וכל שיש בו סכנת נפשות גם כן מצוה להסירו ולהשמר ממנו כדכתי' השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' וכל מה שאסרו חכמים משום סכנה וכן דין גלוי הכל מכלל זה:

פרק יב

הלכה א

-העתקה מסוף פרק יא-

[**אזהרת רצב** שלא לשים דמים בביתו שאם לא עשה מעקה עובר על לאו זה כדכתיב ולא תשים דמים בביתך. אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה כבורות שיחין ומערות דמרבי' להו בספרי מדכת' ולא תשים דמים בביתך וגו' ולא לענין מעקה בלבד דבר הכתוב אלא כל דבר המזיק וכדאמר' פרק אלו נערות מנין שלא יעמיד סולם רעוע ולא יגדל כלב רע בביתו דכתיב ולא תשים דמים בביתך וגו' וכל שיש בו סכנת נפשות גם כן מצוה להסירו ולהשמר ממנו כדכתי' השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' וכל מה שאסרו חכמים משום סכנה וכן דין גלוי הכל מכלל זה:]

הלכה יב

אזהרת רצג שלא להכשיל תמיד בדבר ושלא לחזק ידי עוברי עבירה דכתיב ולפני עור לא תתן מכשול וכן הבא ליטול עצה ממך תן לו עצה ההוגנת לו וכדתניא בת"כ וכן מושיט כוס יין לנזיר בתרי עברא נהרא ומלוה בלא עדים עובר משום לאו זה כדאיתא פרק שנים אוחזין:

פרק יג

הלכה א

מצות רג לפרוק עם מי שנכשל בדרך שבהמתו רובצת תחת משאה אפילו משא יותר מן הראוי דכתיב עזוב תעזוב עמו זו מצות פריקה כדאיתא פרק אלו מציאות דף ל"ב ולת"ק דרבי יוסי הגלילי אמרינן התם דלא דרשינן תחת משאו משוי שיכול לעמוד בו דמשאו כל משא שעליו משמע:

מצות רד לטעון עמו דכתיב בפרשת כי תצא לא תראה את חמור אחיך וגו' הקם תקים עמו זו טעינה דבקרא דעזב תעזוב עמו כתיב רובץ תחת משאו דמשמע שצריך לפרוק והכא כתיב נופלים בדרך דרמי טועניהו באורחא משמע דאף המשא מוטל על הקרקע שצריך לטעון:

אזהרת רצד שלא יניחנו נבהל בלא פריקה וטעינה דכתיב לא תראה את חמור אחיך או שורו נופלים בדרך והתעלמת מהם הקם וגו' ואמרינן בספרי להלן אומר כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו וגו' והכא כתיב לא תראה ליתן עליו בלא תעשה וכתב הרב ז"ל ואם הניחו נבהל ולא פרק ולא טען בטל ב' מצות עשה ר"ל

עשה פריקה וטעינה ועבר על לא תעשה שנאמר לא תראה דמשמע דבפריקה לחודא ליכא לאו אם לא פרק אבל בטעינה עם פריקה איכא לאו משום דלאו דלא תראה את חמור אחיך וגו' אטעינה קאי כתב בתריה הקם תקים עמו וקאי נמי האי קרא דטעינה אקרא דפריקה דמשפטים דבשראה חמור רובץ וכו' עזב תעזוב עמו לפרוק ואחר כך תחזור לסייעו בטעינה כדכתיב הכא הקם תקם ואם לא פרק ולא טען עובר בלאו.

הלכה ג

היה כהן והבהמה בבית הקברות אינו מתטמא לה כשם שאינו מתטמא להשבת אבדה וכדילפינן לעיל פרק י"א מהלכות אבדה וכן אם היה זקן ואינה לפי כבודו וכדדרשינן מדכתיב והתעלמת פעמים שאתה מתעלם כשהוא זקן ואינה לפי כבודו וכדאיתא התם דף ל"ב דאינו חייב אלא לפנים משורת הדין כרבי ישמעאל וכרבי יוסי דדרשי והודעת להם וגו' אשר יעשון זו לפנים משורת הדין.

הלכה ה

פרק וטען וחזרה ונפלה חייב אפילו עד מאה פעמים כדתנן התם דף ל"ב מדכתיב עזב תעזוב דמשמע פעמים רבות לפיכך מדדה עמו עד פרסה ונוטל שכר כדאי' במכילתא ובגמר'.

הלכה ו

מאימתי יתחייב משיראהו ראייה שיש בה פגיעה כדאיתא התם דף ל"ג כי תראה יכול מרחוק והטיל עליו שילך שם תלמוד לומר לעיל מיניה כי תפגע שור אויבך וגו' יכול פגיעה ממש תלמוד לומר כי תראה ואי זהו ראיה שיש בה פגיעה שיערו חכמים אחד משבע ומחצה במיל דהיינו רו"ס.

הלכה ז

מצוה לפרוק עמו בחנם אבל לטעון מצוה ונוטל שכרו כדתניא מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון ומפרשי' אבל לא לטעון בחנם אלא בשכר דאי סלקא דעתך אף לטעון בחנם לכתוב רחמנא טעינה ואנא אמינא טעינה דלית בה צער בעלי חיים וליכא חסרון כיס חייב פריקה דאית בה צער בעלי חיים וחסרון כיס שהבהמה נשברת תחת משאה לא כל שכן אלא למאי הלכתא כתביה רחמנא לומר לך פריקה בחנם טעינה בשכר.

הלכה ח

מצא בהמת חברו רבוצה אף על פי שאין הבעלים עמה מצוה לפרוק ולטעון שנאמר עזוב תעזוב הקם תקים כדאמרי' דל"א אין לי אלא בעליו עמו שאין בעליו עמו מנין עזב תעזוב הקם תקים מכל מקום וצריכי תרוייהו כדאיתא התם ולמה נאמר עמו שאם היה

שם ואמר הואיל ועליך מצוה וכו' פטור דכתיב עמו כדאיתא התם דל"ב ואם היה בעל הבהמה זקן או חולה חייב הוא לבדו דהוה ליה כמאן דליתיה ואמרינן הקם תקים מכל מקום וכדתניא התם.

הלכה ט

בהמת גוי ומשא ישראל וגוי מחמר או בהמת ישראל ומשא גוי חייב לפרוק ולטעון משום צער ישראל אבל בהמת גוי ומשא של גוי פטור דתניא התם בהמת גוי ומשוי ישראל וחדלת ואוקמינן לה כרבי יוסי הגלילי דאמר צער בעלי חיים לאו דאוריתא משמע דלרבנן לא דרשינן וחדלת אלא לבהמת גוי ומשוי גוי דפטור ואינו חייב בטעינה אלא משום איבה ומפריקה פטור מטעם פריקה כדדרשינן וחדלת חייב משום צער בעלי חיים וכמו שכתב הרא"ש ז"ל בפסקיו פרק אלו מציאות.

הלכה יא

אחד טעון ואחד ריקן או רכוב נדחה מפני הטעון שניהם שוין עושין פשרה ביניהם וכן שני ספינות ושני גמלים וכל כיוצא בזה עליו נאמר בצדק תשפוט עמיתך כדדרשינן פרק א' דיני ממונות דף ל"ב צדק צדק תרדוף אחד לדין ואחד לפשרה כיצד שני ספינות וכו'.

הלכה יג

מצוה לפרוק בתחלה משום צער בעלי חיים ואחר כך טוען ואם היה אחד שונא מצוה לטעון עם השונא ולא לפרוק לאוהב כדתנן התם דף ל"ב כדי לכוף את יצרו דכיון דגלי קרא בפריקה חמור שונאך משמע דשונא קודם אם כן אפילו בטעינה קודם כדי לכוף יצרו כדאמרינן ושונא דקרא היינו שראה בו דבר עבירה ולא חזר בו דמצוה לשונאו עד שישוב וכדאמרינן פרק ערבי פסחים ואפילו הכי מצוה לפרוק ולטעון עמו שמא יבוא לידי סכנה ואולי ישוב ברצון ה' כדכתיב אם אחפוץ וגומר כי אם בשובו וגו':